

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ (З ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ)

МЕТОДИ ПРОЦЕСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

METHODS OF PROCESS-ORIENTED STUDY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF TRANSLATION COMPETENCE

У статті подається огляд методів, що застосовуються у процесно-орієнтованих дослідженнях формування і розвитку перекладацької компетентності, та описуються їхні переваги та недоліки. Представлено аналіз довготривалого дослідження TransComp, яке вивчає розвиток перекладацької компетентності у студентів, що вивчають переклад, та порівнює її з компетентністю професійних перекладачів з досвідом. Розглянуто і порекомендовано системи управління ресурсами, які зроблять дані процесу перекладу доступними для наукової спільноти та закладуть основи платформи для обміну інформацією.

Ключові слова: процесно-орієнтоване дослідження, перекладацька компетентність, довготривале дослідження, достовірність, надійність.

В статье сделан обзор методов, применяемых в процессно-ориентированных исследованиях формирования и развития переводческой компетентности, и описываются их преимущества и недостатки. Представлен анализ длительного исследования TransComp, которое изучает развитие переводческой компетентности у студентов, изучающих перевод, и сравнивает ее с компетентностью профессиональных

переводчиков с опытом. Рассмотрены и рекомендованы системы управления ресурсами, которые сделают данные процесса перевода доступными для научного сообщества и заложат основы платформы для обмена информацией.

Ключевые слова: процессно-ориентированное исследование, переводческая компетентность, долговременные исследования, достоверность, надежность.

Article presents an overview of the methods used in process-oriented studies of the formation and development of translation competence, and their advantages and disadvantages are described. The TransComp long-term study, which studies the development of translation competence among students studying the translation and compares it with the competence of professional translators with experience, is presented. Resource management systems are considered and recommended, which will make the data of the translation process accessible to the scientific community and establish the foundations of the platform for the exchange of information.

Key words: process-oriented research, translation competence, long-term research, authenticity, reliability.

УДК 81'255.4:821.111 (73)

Бахов І.С.,

докт. пед. наук,
завідувач кафедри іноземних мов,
теорії і практики перекладу
Міжрегіональної Академії управління
персоналом

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю узагальнення наукових підходів до дефініції «перекладацька компетентність перекладачів» та розробки шляхів ефективної підготовки майбутніх фахівців з перекладу до міжмовної комунікації. Метою дослідження став аналіз поглядів науковців на поняття «компетентність», «перекладацька компетентність перекладача», визначення педагогічних заходів формування перекладацької компетентності майбутніх фахівців з перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання про те, що становить перекладацьку компетентність, та як її набувають, звичайно, цікавить викладачів перекладу вже не перше десятиліття. У той час як дилетантам часто здається, що перекладацька компетентність є автоматичним побічним продуктом компетентності в другій мові, вчені-перекладознавці знають, що переклад – це щось більше, аніж знання двох або більше мов.

Проблемі перекладацької компетентності приділяли увагу українські вчені С. Дорда [1], Т. Каліні-

ченко [2], Г. Кузенко [3], Р. Поворознюк [4], М. Рудіна [5], Т. Фурс [6], М. Штогрін [7] та ін.

Під час моделювання перекладацької компетентності та її набуття ми можемо зараз користуватися такими джерелами інформації: результатами емпіричних досліджень, в яких порівнюються процеси перекладу груп об'єктів з різними ступенями перекладацької компетентності, таких як студенти, що вивчають мовознавство, студенти, що вивчають переклад та професійні перекладачі; теоретичними роздумами про компоненти, з яких складається перекладацька компетентність; результатами досліджень розвитку майстерності в різних сферах, таких, наприклад, як гра в шахи, проведених когнітивними психологами [13].

Мета статті – дати огляд результатів зарубіжних процесно-орієнтованих досліджень, в яких порівнюються об'єкти з різними ступенями перекладацької компетентності.

Виклад основного матеріалу. Ми розглянемо деякі загальні тенденції, які було ідентифіковано. По-перше, існує тенденція, згідно з якою, з

підвищенням перекладацької компетентності одиниці перекладу, на яких зосереджуються перекладачі, стають більшими [20; 22]. Більший досвід також дозволяє братися за вирішення проблем більшої складності, таких як розгляд тексту замість простого пошуку еквівалентів [20]. Досвідчені перекладачі беруть до уваги більше аспектів, релевантних для генерації тексту перекладу, який би виконував свою задану функцію для конкретної аудиторії, тобто вони розробляють макростратегію в сенсі [18] або глобальну стратегію [20]. Більш умілі перекладачі також працюють у менш біполярно-орієнтованому та лінійному стилі, роблять більше умовиводів та беруть до уваги більші порції ко-тексту та контексту (наприклад, Г. Крінгз) [22]. Із підвищенням перекладацької компетентності перекладачі також виявляють більше свідомості щодо проблем перекладу, продукують більше пробних перекладних еквівалентів, більше редагують і переглядають та контролюють свої пробні рішення більш критично [15; 20].

Крім того, професіонали користуються довідковою літературою в інший спосіб. У дослідженні П. Герлоф [15] професіонали користувалися довідковою літературою частіше, аніж студенти та білінгви. Професіонали та білінгви користувалися нею головним чином для того, аби вирішити проблеми породження тексту, в той час як студенти зверталися до неї головним чином для вирішення проблем розуміння. Р. Йескелайнен виявила, що новачки шукають більше термінів у словниках, у той час як більш досвідчені студенти користуються більшою кількістю словників, аби знайти еквівалент терміну, який вони не розуміють. Крім того, вона побачила, що новачки віддають перевагу двомовним словникам, у той час як більш досвідчені студенти користуються одномовними [20].

Стосовно ступеню автоматизації процесів перекладу, Р. Йескелайнен і С. Тірконен-Кондіт виявили, що проблеми, які стають об'єктом свідомих процесів прийняття рішення, змінюються з підвищенням перекладацької компетентності. У той час як деякі процеси стають більш автоматичними, здатність оброблювати дані, що вивільнюється в результаті цієї автоматизації, може використовуватися для роботи з іншими, зазвичай більш складними аспектами процесу перекладу, які потім стають об'єктом свідомого прийняття рішення [12; 16].

Теоретичні роздуми про природу перекладацької компетентності викликали розвиток моделей перекладацької компетентності, в яких ця компетентність осмислюється як така, що складається з кількох субкомпетентностей, таких як комунікативна компетентність, компетентність у сфері, компетентність щодо засобів та дослідження тощо.

Група РАСТЕ (Барселона, Іспанія) першою розробила модель перекладацької компетентності, в якій не лише були перераховані субкомпетентності перекладу – були також встановлені зв'язки між ними. Її набуття моделюється так, як це показано на Рисунку 1. У своїй статті група зосереджується на прийнятності продуктів перекладу та на ланцюжках внутрішніх та зовнішніх процесів пошуку, пов'язаних із прийняттям рішень двома групами об'єктів – професійними перекладачами і викладачами іноземної мови. І показники, і змінні пов'язані з інструментальною та стратегічною субкомпетентностями моделі РАСТЕ. З результатів, отриманих РАСТЕ, чітко видно відмінності між двома групами об'єктів, які підтверджують релевантність показників/змінних, що аналізуються, а отже, також і відповідних субкомпетентностей моделі РАСТЕ.

Рис. 1. Модель набуття перекладацької компетентності групи РАСТЕ [24]

Згідно з цією моделлю набуття перекладацької компетентності включає в себе розвиток індивідуальних субкомпетентностей і, на додачу до цього, розвиток інтегративної компетентності для того, аби спиратися на індивідуальні компетентності, користуватися ними та віддавати їм пріоритет у залежності від відповідного завдання та комунікативної ситуації («інтеграція субкомпетентностей»). Розвиток цих компетентностей та їхня інтеграція передбачають не лише накопичення декларативних знань, але й, передусім, реструктуризацію існуючих знань [24]. Група РАСТЕ описує це таким чином: стадію новачка в розвитку перекладацької компетентності можна було б визначити як стадію, в якій субкомпетентності уже було набуто, принаймні частково, але вони не взаємодіють одна з одною. Тому розвиток від новачка до спеціаліста є не лише питанням набуття субкомпетентностей, яких не вистачає, але також і реструктуризації існуючих субкомпетентностей, для того, аби поставити їх на службу компетенції перекладу [24].

Опис групи РАСТЕ розвитку перекладацької компетентності підтверджується як деякими з вищеописаних даних досліджень, так і даними досліджень майстерності. Деякі з результатів із цієї сфери когнітивної психології, які є найбільш

релевантними для процесно-орієнтованого дослідження розвитку перекладацької компетентності, подано нижче:

1. Спеціалісти не лише володіють великим обсягом знань у своїй сфері спеціалізації; ці знання також були більше реструктуризовані та поєднані між собою в процесі їх набуття; вони володіють кращими аналітичними та креативними, а також практичними навичками; їхні мисленнєві процеси було автоматизовано більшою мірою [28].

2. Високий ступінь взаємопов'язаності знань у довгочасній пам'яті спеціалістів дозволяє останнім знаходити їх швидше та з більшою точністю і долати обмеження своєї короткочасної пам'яті [13, с. 15]. Вони здатні планувати, враховуючи багато факторів.

3. Спеціалісти трансформували декларативні знання у своїй області спеціалізації в процедурні знання («процедуралізація»); вони вчать тактично (тобто вони зберігають та автоматизують послідовності дій та стратегій, які їм потрібні для рішення проблем в їхній області спеціалізації) і стратегічно (тобто вони знають, як працювати з процесами вирішення проблем в їхній області спеціалізації найбільш ефективно). Складні ментальні репрезентації проблем допомагають їм це робити [8, с. 267].

Ці характерні особливості поведінки спеціалістів також відображено в «моделі когнітивності» перекладацької компетентності спеціалістів Г. Ріску (Risku). Порівняння цієї моделі з її «моделлю когнітивності» перекладацької компетентності новачків показує, що мусить відбутися на шляху від новачка до спеціаліста [26, с. 241].

Під *довготривалими дослідженнями в найсуворішому сенсі терміну* ми розуміємо дослідження розвитку перекладацької компетентності шляхом аналізу перекладацької поведінки: 1) тих самих об'єктів; 2) через регулярні інтервали часу; 3) протягом досить довгого періоду. Нам потрібні систематичні довготривалі дослідження, які дадуть нам розуміння розвитку перекладацької компетентності в її неперервності. Крім довготривалого дослідження Г. Гансен (Hansen) (у ширшому сенсі терміну), яке було задумано як додаткове дослідження до дослідження, описаного у Г. Гансен [17], та довготривалого дослідження Ерензбергер-Доу [11].

Девід Берген (David Bergen) [10] пропонує свою власну модель набуття перекладацької компетентності, що базується на раніше розроблених моделях вивчення другої мови, а також на моделях перекладацької компетентності, запропонованих групою PACTE та Susanne Göpferich, обидві з яких також описуються в даному виданні. Bergen ілюструє свою модель, спираючись на свій власний досвід роботи в навчальному закладі, й підкреслює роль помічання і когнітивного конфлікту в підвищенні метакогнітивної свідомості студентів.

Проект TransComp зосереджується на таких компонентах перекладацької компетентності, як: 1) стратегічна компетентність; 2) компетентність активації стандартних процедур перекладу; 3) компетентність інструментарію та досліджень [24, с. 611].

Компетентність активації стандартних процедур перекладу, субкомпонент перекладацької компетентності, який не з'являється в інших моделях, включає в себе знання та здатність згадати й застосувати певні – головним чином специфічні для мовної пари – (стандартні) операції перестановки (або заміни) слів, які часто викликають появу прийнятних еквівалентів мови перекладу. У термінології Г. Геніг (Hönig) цю компетентність можна було б описати як здатність активувати продуктивні мікростратегії [18].

Причиною такого підбору є те, що припускається, що ці компетентності є головними компетентностями, специфічними для перекладу, в чому перекладацька компетентність відрізняється від компетентності осіб-білінгвів, які не мають спеціальної підготовки за напрямом «переклад». Ці компетентності утворюють залежні змінні в дослідженні TransComp.

У своїй статті Фабіо Алвес і Деніел Куто Вале (Fabio Alves and Daniel Couto Vale) з Бразилії зосереджуються на походженні окремих сегментів тексту перекладу в ході процесу перекладу. Набір попередніх версій та остаточна версія окремого сегменту, які вони називають мікроодинамиками перекладу, можна згрупувати в кластер, який вони називають макроодинамикою перекладу. Макроодинамика перекладу, таким чином, поєднує в собі те, що потрібне для того, аби аналізувати походження сегменту тексту. Аби полегшити аналіз цього типу, автори пропонують веб-додаток, призначений для зберігання, коментування та запитування даних процесу перекладу.

Як було згадано вище, в процесно-орієнтованих дослідженнях відбувся методологічний прогрес: було застосовано нові методи добування даних, плани досліджень стали досконалішими, змінні стали більш суворо контролюватися, і було впроваджено поняття перехресної перевірки (тріангуляції). Проте кілька теоретичних та методологічних питань усе ще залишаються без відповіді.

Наприклад, досі відсутні систематичні методологічні дослідження достовірності та надійності різних методів збору даних. Таке нехтування методологією, вірогідно, викликано традицією дослідження в перекладознавстві. У дисциплінах, від яких воно походить – мовознавстві й літературознавстві, прагматичні наслідки достовірності й надійності дослідження не такі ж самі, як в експериментальних дослідженнях. Перехід до іншої парадигми вимагає часу, проте зміна явно відбувається, що є очевидним із праць, написаних для цього спеціального видання.

Крім систематичного, порівняльного оцінювання методів, яке буде більш детально обговорюватися нижче, на додаткову увагу заслуговують роль та значення допоміжних змінних об'єктів, таких як їхній освітній рівень або професійна спеціалізація, і врахування їх як параметрів, які впливають на їхню роботу. Професійна спеціалізація займає центральне місце в дослідженні майстерності, оскільки спеціалісти знають свою справу в певних областях спеціалізації [21]. Для того, щоб ідентифікувати особливості перекладацької майстерності, ми маємо бути здатними більш чітко визначити термін «область спеціалізації», оскільки традиційні визначення, наприклад, «юридичного перекладу» або «технічного перекладу» можуть, насправді, бути заширокими для того, аби характеризувати області спеціалізації окремих перекладачів. Одним із цікавих прикладів цього є дослідження Г. Кюнзлі (Künzli) «перекладачів-інженерів» [23]. Дослідження показує, що замість загальної спеціалізації в «технічному перекладі» один з об'єктів, цілком імовірно, мав більш вузьку спеціалізацію в «патентному перекладі», області спеціалізації, що, очевидно, поєднує в собі риси технічного та юридичного перекладів.

Коли йдеться про дані усної доповіді, обговорення методології спирається, головним чином, на напрацювання, зроблені у сфері когнітивної психології, де паралельна та ретроспективна усні доповіді продовжують використовуватися для, наприклад, дослідження майстерності [13]. Проте особливі обмеження, характерні для завдань з перекладу, можуть насправді означати, що не все, постульоване К. Еріксоном (та іншими) на підставі даних, до яких вони мають доступ, є цілком застосовне та достовірне, коли йдеться про переклад.

Некритичне прийняття концептуальної схеми К. Еріксона несе в собі два ризики: по-перше, ми можемо проводити дослідження на підставі хибних припущень, а, по-друге, ми можемо мимоволі підтримувати помилкові концепції природи перекладу або принаймні не піддавати їх активно сумніву. Перший ризик пов'язаний з видами завдань, на яких базується модель К. Еріксона та Г. Саймона [13].

Це, як правило, добре визначені завдання з вирішення проблем, у той час як переклад явно є погано визначеним завданням, без попередньо визначених процедур вирішення проблем, не кажучи вже про недвозначно правильні відповіді.

Другий ризик пов'язаний зі способом, в який мова та переклад розглядаються когнітивними психологами. К. Еріксон і Г. Саймон вважали, що роздуми вголос не являють собою проблему, якщо можна припустити, що переклад відбувається суворо лінійним чином. Процесно-орієнтовані дослідження показали, що такого припущення робити не можна; натомість професійний переклад є рекурсивним та ітеративним процесом [22].

Крім того, К. Еріксон та Г. Саймон розрізняють три рівні вербалізації.

Вербалізації Рівня 1 є просто вираження мовленням того, що приходить на думку об'єкту у вербальній формі; вербалізації Рівня 2 включають вербалізацію думок, які мають невербальну форму, і які об'єкт має «транслювати» в мову; і вербалізації Рівня 3 включають процеси відбору, абстрагування або уточнення. Можна очікувати, що у вербалізаціях Рівня 1 відповідність між тим, що вербалізується, і тим, що відбувається в думках об'єкта, буде більшою, аніж у вербалізаціях Рівня 2 та Рівня 3.

Хоча більша частина мислення, пов'язаного з перекладом, може відбуватися у вербальній формі (на відміну від, наприклад, випадку, коли йдеться про гру в шахи), робити висновок, що все має вербальну форму, означає наблизитися на небезпечну відстань до уявлення про переклад як про переключення мовних кодів. Тому спираючись на концептуальну схему К. Еріксона та Г. Саймона може базуватися на хибному припущенні про характер когнітивної обробки, що відбувається під час перекладу. Як наслідок, нам потрібні методологічні дослідження для визначення достовірності та надійності різних процедур усної доповіді як джерел даних про когнітивні процеси, що відбуваються під час перекладу.

Питання, пов'язані з достовірністю та надійністю різних методів добування даних, можна в загальних рисах резюмувати таким чином:

1. Питання достовірності стосується тих методів, під час застосування яких ситуацією перекладу якимось маніпулюють та піддають її експериментальному контролю. В результаті можна запитати: чи об'єкт дослідження все ще є тим явищем, яке ми збираємося досліджувати, тобто чи змінює план дослідження об'єкт дослідження? Це стосується, наприклад, роздумів вголос. Є дані (див. нижче) про те, що роздуми вголос змінюють характер процесу перекладу в певних відношеннях. Як саме та, до якої міри це відбувається, досі неясно. Чи змінюють роздуми вголос цей процес до такої міри, що їхній вплив можна побачити в продукті процесу?

2. Питання надійності стосується тих методів, під час застосування яких може мати місце найменша інтенсивність контролю. Тоді можна запитати: чи відображають дані об'єкт дослідження точно та правильно? Чи можемо ми довіряти результатам? Отже, питання надійності стосується, наприклад, анкет або інтерв'ю, на які може впливати тенденція людей змушувати себе виглядати краще чи намагатися надавати досліднику те, що, як вони припускають, дослідник хоче від них отримати (або, можливо, в рідких випадках, прямо протилежне). На надійність також впливають обмеження людської пам'яті та згадування. Навіть

за наявності найкращих намірів людська пам'ять є нестійкою, нею легко маніпулювати, навмисно або ненавмисно, тому спотворення пам'яті є фактором у разі ретроспекції.

Порівнявши результати кількох досліджень, у ході яких одна група об'єктів мала виконати завдання, думаючи вголос, тоді як контрольна група виконувала те ж саме завдання без роздумів уголос, К. Еріксон і Г. Саймон дійшли такого висновку: коли інструктивні процедури відповідали нашому визначенню вербалізації Рівня 1 або Рівня 2, дослідження не дали жодного підтвердження того, що вербалізація змінює хід або структуру мисленнєвих процесів. Невелику кількість незначних відмінностей між об'єктами, які вдавалися до вербалізації, і об'єктами, які мовчали, можна, вірогідніше за все, пояснити процедурними відмінностями між експериментами у двох групах [13, с. 83]. Таким чином, К. Еріксон і Г. Саймон постулюють, що паралельна вербалізація не змінює процес, за винятком слабкого ефекту сповільнення. Щодо завдань з перекладу, то є дані, які доводять протилежне.

Що стосується відповідності між вербалізаціями і реальними мисленнєвими процесами, пов'язаними з виконанням завдань з вирішення проблем, ми маємо враховувати, що дані роздумів уголос не обов'язково відображають порядок, в якому йдуть мисленнєві процеси. В експериментах, у ході яких виконувалося постредагування машинних перекладів, наприклад, Г. Крінгз виявив, що рішення часто формулюються до того, як дається аргументація для них, хоча у своїх думках об'єкти, очевидно, враховували аргументацію перед тим, як прийняти рішення [22, с. 466]. Це суперечить даним, отриманим К. Еріксон і Г. Саймон [13, с. 83].

Інтерференційні ефекти (тобто ефекти перешкод), які, як повідомляється, існують під час проведення досліджень роздумів уголос, є такими: Р. Йескелайнен помітила менше «відхилень від формальної відповідності, таких як пропуски, додавання та (необов'язкові) зміни класу» на лексичному рівні в перекладах, виконаних під час роздумів уголос, аніж у перекладах, виконаних без роздумів уголос (проте переклади не було виконано ідентичними групами об'єктів, що робить дані необ'єктивними). Роздуми вголос не мали такого ж ефекту на синтаксичному рівні [20, с. 80]. Як це передбачається концептуальною схемою К. Еріксон і Г. Саймон, у ході кількох досліджень було помічено, що роздуми вголос дали ефект сповільнення [21; 22, с. 525]. Модель обробки інформації Еріксон і Саймон пояснює ефект сповільнення як наслідок того, що перекодування інформації з короткочасної пам'яті вимагає часу. Крім того, було припущено, що роздуми вголос спонукають об'єкти працювати із

завданням, більше аналізуючи. Це було названо ефектом когнітивного зворотного зв'язку [22, с. 227]. У ході своїх експериментів з постредагування Г. Крінгз помітив, що група об'єктів, що думали вголос, виконує вдвічі більше перевірок своїх текстів перекладу, аніж контрольна група, яка не мала думати вголос [22, с. 227, 229, 494]. Також група, що думала вголос, працювала коротшими етапами і більш лінійним чином, аніж контрольна група. Через це Г. Крінгз висуває гіпотезу, згідно з якою роздуми вголос вимагають таку здатність до обробки даних, яка робить загальну координацію когнітивних процесів, пов'язаних з виконанням завдання, більш складною. Це може впливати на процеси планування, які можуть бути менш повноцінними в об'єктів, які думають уголос. Щоб компенсувати гіршу загальну координацію, об'єкти можуть або потребувати більше пауз, або вони мають виконувати більше перевірок у тексті [22, с. 426, 498].

Дані, отримані Г. Крінгз, підтверджуються А. Якобсен, який виявив, що під час роздумів уголос одиниці перекладу стають меншими, а перешкоди реальному процесу перекладу виявляються сильнішими у випадку професійних перекладачів, аніж у випадку напівпрофесіоналів [21, с. 203]. Це відповідає даним, отриманим у ході досліджень майстерності, які показали, що професіонали враховують більше факторів у своїх процесах вирішення проблем, аніж менш компетентні об'єкти. Як наслідок, можна припустити, що процеси загальної координації професійних перекладачів є більш складними, аніж такі процеси напівпрофесійних перекладачів, і, таким чином, більш вразливими для перешкод, спричинених роздумами вголос. Це припущення підтверджується виявленням Якобсена того, що головна фаза перекладу, тобто фаза, в якій складність проблем, котрі треба вирішити, є найвищою, зазнає більшого впливу роздумів уголос, аніж попередня фаза та постфаза, тобто фази, в яких, як це можна припустити, загальна координація процесів є менш складною.

Ці дані вказують на те, що роздуми вголос перешкоджають первинним процесам вирішення проблем не тільки в тому, що стосується їхньої кількості, але також і в тому, що стосується їхньої якості. Однак ці перешкоди не позбавляють дослідження роздумів уголос цінності. Їх просто треба враховувати в разі інтерпретації інтроспективних даних. Крім того, треба уточнити умови, в яких роздуми вголос дають достовірні дані про когнітивні процеси, пов'язані з перекладом. До того ж ми повинні враховувати, що на те, які думки ми хочемо висловити, впливають лінгвістичні засоби, які є в нашому розпорядженні, і наші уявлення, які, у свою чергу, впливають на думки, котрі ми здатні мати та висловлювати [17, с. 46]. Це особливо важливо під час порівняння даних роздумів уголос

новачків з такими даними професійних перекладачів, яким завдяки їхній вищій вербалізаційній компетентності може бути легше висловлювати їхні думки, і це висловлювання, таким чином, може потребувати меншого когнітивного потенціалу.

Перераховані вище дані досліджень указують на потенційні проблеми роздумів уголос із достовірністю. Вплив роздумів уголос на сегментацію, про який повідомив А. Якобсен [21], можливо, змінює структуру процесу настільки, що його видно в продукті процесу, наприклад, діючи на когерентність. Проте, наскільки нам відомо, вплив роздумів уголос на продукт систематично не досліджувався. Ретроспекція, у свою чергу, не перешкоджає реальним процесам перекладу, але тут можливі помилки пам'яті, і це впливає на надійність даного методу. Помилки пам'яті можуть призводити до пропусків, але не тільки до них – вони також можуть викликати уточнення та інші фальсифікації реальних мисленневих процесів об'єктів [17, с. 23].

Негайна ретроспекція підвищує надійність ретроспективних вербалізацій [13]. Аби допомогти студентам згадати їхні думки ретроспективно, можна відтворити для них записи екрану або протоколи перехоплення клавіатури в якості підказок («згадування з підказкою» [17, с. 7]. Це може зменшити кількість пропусків у протоколах ретроспекції, але має недолік – тривалість експериментів збільшується, що може призвести до неповноти доповідей через те, що об'єкти втомлюються та втрачають мотивацію. Ретроспекція також може мати переваги над паралельною вербалізацією, коли йдеться про переклад надзвичайно складних текстів, де роздуми вголос дуже часто можуть призводити до когнітивного переважання, яке викликає переривання процесу вербалізації [17].

Крім того, ретроспективні дані можуть використовуватися для доповнення даних, добутих паралельно, особливо коли під час паралельної вербалізації виникають паузи, або коли паралельні вербалізації важко інтерпретувати без додаткових пояснень об'єкта. Н. Павлович (Pavlović) також проводила порівняння роздумів уголос та ретроспекції [25].

Можна також стверджувати, що достовірність стає проблемою, навіть коли йдеться про щоденники або журнали перекладу, які ведуться під час процесу перекладу. Це може змусити перекладача або студента, що вивчає переклад, стати більш свідомим у своїх процесах вирішення проблем тощо і, таким чином, змінити процес. І дійсно, у випадку використання щоденників перекладу під час викладання перекладу підняття метакогнівної свідомості студентів є, звичайно, сенсом усієї справи [10].

Як було згадано вище, екологічна достовірність є ще однією проблемою процесно-орієнтова-

них досліджень. Чи є експериментальна ситуація надто далекою від нормальної, звичайної ситуації перекладу? До деякої міри екологічна достовірність є проблемою всіх експериментальних досліджень, у ході яких нормальною ситуацією завжди якось маніпулюють. Винятки включають анкети, на питання яких відповідають повністю за межами ситуації перекладу, в той час як застосування методів на кшталт перехоплення клавіатури або відеозапису може внести до ситуації перекладу певний сторонній елемент. Коли людей просять залишити їхні робочі місця, це також впливає на екологічну достовірність; сьогодні не може бути й мови про те, щоб просити професійних перекладачів працювати без комп'ютера, але коли процесно-орієнтовані дослідження тільки починали проводити, ситуація була дещо іншою.

Що стосується надійності досліджень, то також надзвичайно важливо, аби звіти про дослідження уточнювали подробиці та обмеження плану дослідження. У кількісних дослідженнях, зокрема, формулювання концептуальної схеми дослідження є одним зі способів, які дозволяють дослідницькій спільноті оцінити надійність результатів.

Крім проблем достовірності та надійності є інші цікаві дані щодо процесно-орієнтованих досліджень, які заслуговують на додаткову увагу в тому, що стосується методології. Це легкість або вільність вербалізації, про які часто доповідають під час проведення процесно-орієнтованих досліджень та згадують в якості причини використання або невикористання протоколів роздумів уголос; деяких учених влаштовує, в той час як інших не влаштовує кількість вербалізацій, добутих в об'єктів. Тут буде розглянуто дві проблеми.

По-перше, не доповідається (і не визначається) про те, який обсяг вербалізації насправді очікується; в результаті вся проблема залишається нечіткою та не піддається критичній оцінці. Наскільки нам відомо, не було проведено жодного дослідження обсягу вербалізації. 2006 року вчені з Китайського університету Гонконгу спробували провести таке дослідження, але, на жаль, вони не отримали відповідей на питання свого опитування.

По-друге, якщо припустити, що запобіжних заходів під час проведення експерименту, запропонованих К. Еріксоном та Г. Саймоном, було вжито, все ж повідомляється про загадково суперечливі дані дослідження: мовчазні фіни, здається, вільно вербалізують свої мисленневі процеси [20], об'єкти-німці іноді мають великі труднощі [19], перекладачі з британської перекладацької спільноти не мають проблем з вербалізацією [14], в той час як у данських професійних перекладачів роздуми вголос викликають дискомфорт [21]. На підставі цих даних було зроблено припущення, що на кількість здійснених вербалізацій може впливати мовна типологія: переклад з типологічно далекої

мови (наприклад, з англійської на фінську) може вимагати більше обробки на свідомому рівні, аніж переклад з мови, що є близькоспорідненою з мовою оригіналу (наприклад, з французької на англійську або з німецької на шведську). Проте дослідження перекладу з англійської на китайську, здається, дає суперечливі результати, що включають різні ступені легкості вербалізації – від неохочої до вільної вербалізації [27].

Вищенаведені припущення повертають нас до поради не покладатися лише на методологічні напрацювання когнітивної психології. У когнітивній психології, експерименти, як правило, виконуються в одномовних та однокультурних середовищах, у той час як під час досліджень перекладу середовища завжди двомовні та двокультурні (а весь комплекс процесно-орієнтованих досліджень перекладу складається з багатомовних та багатокультурних середовищ). У результаті систематичне методологічне дослідження у великому масштабі, яке включало б кілька мовних пар і культур, було б корисним не лише для перекладознавства, але могло б щось дати також і когнітивній психології, проливши світло на роль мови та культури в когнітивній обробці.

Зібрання даних, отриманих у результаті проведення процесно-орієнтованих досліджень, зазвичай не публікуються через їхній величезний обсяг. Проте наукова спільнота, що працює у сфері процесно-орієнтованих досліджень перекладу, мала б користь від інтернет-порталу, який надавав би доступ до архіву таких даних. В архіві всі дані могли б зберігатися таким чином, щоб, застосувавши певні критерії пошуку, можна було б знайти певні типи даних (наприклад, усі дані, отримані в результаті реалізації певного проекту, або всі дані, отримані в результаті проведення експериментів, в яких взяли участь професійні перекладачі). Процесно-орієнтовані дослідники перекладу могли б тоді використати ці дані як довідкову збірку документів для порівняння з її матеріалами своїх власних даних та результатів досліджень, які потім також можна було б завантажити до архіву, вможлививши, таким чином, розширення кількох досліджень меншого масштабу з перетворенням їх на одне дослідження більшого масштабу на засадах співпраці.

Тип функціональності, потрібний для таких цілей, надається системами управління ресурсами (СУР). Це електронні системи для зберігання, архівування, коментування та аналізу цифрових ресурсів будь-якого типу, таких як тексти, графіка, відео та аудіофайли. У рамках проекту TransComp така система управління ресурсами використовується. До всіх матеріалів, що використовуються в ході реалізації TransComp, таких як тексти оригіналу, завдання на переклад, зразки перекладів, використані анкети, та до

всіх даних, отриманих у результаті проведення експериментів, таких як ПРУ, файли статистики та записи екрану, буде надано доступ науковій спільноті в системі управління ресурсами. Це також стосується записів розмов, для яких було розроблено систему коментарів з використанням XML, що базується на *Нормативах для кодування електронних документів та обміну ними* (версія P5) *Ініціативи кодування тексту* (TEI 2008), які було адаптовано для специфічних вимог процесно-орієнтованих досліджень перекладу. Детальний опис цієї системи коментарів та метаданих, що використовуються для ідентифікації та знаходження записів, дається у С. Гепферіх [16, гл. 4.3]. Нормативи транскрибування та система управління ресурсами мають вирішити проблеми, на які вказує Енглунд Дмитрова [12]. Вона критикує те, що дотепер не було розроблено «жодної загальноприйнятої моделі кодування й аналізу», і те, що «в тому, що стосується звітів про дослідження, здається, все ще немає стандартного способу звітувати про дані протоколу» [12, с. 82]. СУР може посприяти вирішенню цієї проблеми та уможливити майбутні багатоцентрові дослідження, в ході яких, наприклад, одні й ті самі тексти оригіналу та завдання, які дозволяється завантажити із системи, можна буде використати для роботи з об'єктами з інших програм дослідження перекладу та з іншими мовними парами. В ідеалі цю систему можна було б розширити, перетворивши на вищеописаний інтернет-портал.

На даний момент матеріали системи управління ресурсами TransComp захищено паролем, оскільки тексти оригіналу також використовуватимуться в майбутніх тестах проекту, і необхідно забезпечити, аби об'єкти не мали до них доступу, допоки не буде проведено останні тести. Після цього захист паролем буде знято, і до даних можна буде вільно отримати доступ.

Висновки. За останні 25 років галузь перекладознавства, що зосереджується на емпіричному дослідженні процесів перекладу, виросла в солідну сферу досліджень. Відхід від пануючих лінгвістичної та літературної парадигм був нелегким, не в останню чергу через те, що була відсутня традиція активного висування гіпотез, попереднього тестування, розробки прототипів та перевірки змінних, яка є типовою для досліджень у сфері психології та психолінгвістики. У результаті прогрес часто відбувається повільно, а фактичні результати можуть виявити лише частку складних явищ, пов'язаних з перекладом. Деякі критично налаштовані учасники спільноти перекладознавців поспішили вказати на цей недолік. Не дивно, що найменш популярні сфери, такі як базова методологія, котрі, як видається, не мають потенціалу безпосереднього застосування, було проігноровано.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дорда С. Формування перекладацької компетенції майбутніх юристів в сфері професійної комунікації. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2016. № 4. С. 122–128.
2. Калініченко Т.М. Дидактичні принципи проектування технологій формування перекладацької професійної компетентності викладача іноземної мови (французької). Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. LXXVII. Т. 2. Херсон. 2017. С. 79–83.
3. Кузенко Г.М. Перекладацька компетентність у професійній діяльності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2016. № 25. Т. 2. С. 169–172.
4. Поворознюк Р. Теоретичні моделі перекладацької компетенції в аспекті відтворення медичного дискурсу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2015. № 14. С. 245–249.
5. Рудіна М. Перекладацька компетентність: науково-теоретичний та методичний аспект її формування у студентів-філологів як майбутніх фахівців. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Київ. 2017. № 36. С. 61–67.
6. Фурс Т.І. Місце перекладацької компетентності у процесі професійного становлення майбутнього вчителя іноземних мов. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. 2015. № 124. С. 234–237.
7. Штогрін М.В. Особливості формування перекладацької компетентності майбутнього перекладача на основі текстів нафтогазової сфери. Вісник Житомирського державного університету. 2014. Вип. 3 (75). Педагогічні науки. С. 134–139.
8. Anderson, J.R. Cognitive Psychology and its Implications. New York: Freeman, 1990.
9. Bayer-Hohenwarter. Gerrit. 2013. Triangulating translational creativity scores. In book: Tracks and Treks in Translation Studies. DOI: 10.1075/btl. 108.04 bay.
10. Bergen D. 2009. The Role of Metacognition and Cognitive Conflict in the Development of Translation Competence. Across Languages and Cultures Vol. 10. №. 2. p. 231–250.
11. Ehrensberger-Dow, M. & Perrin D. Capturing Translation Processes to Access Metalinguistic Awareness. Across Languages and Cultures. 2009. Vol. 10. №. 2. p. 275–288.
12. Englund Dimitrova B. Expertise and Explicitation in the Translation Process. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 2005.
13. Ericsson K.A. & Simon H.A. Verbal Reports on Thinking. In: Faerch K. & Kasper G. (eds). Introspection in Second Language Research. Clevedon: Multilingual Matters. 1987. p. 24–53.
14. Fraser J. Public Accounts: Using Verbal Protocols to Investigate Community Translators. Applied Linguistics. 1993. Vol. 14. №. 4. p. 343–352.
15. Gerloff P. From French to English: A Look at the Translation Process in Students, Bilinguals, and Professional Translators. (Unpublished dissertation). Cambridge (MA): Harvard University. 1988.
16. Göpferich S., Jakobsen A.L. & Mees I.M. (eds). Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research. (Copenhagen Studies in Language 37). Copenhagen: Samfundslitteratur Press. 2009.
17. Hansen G. Retrospection Methods in Translator Training and Translation Research. JosTrans 2006. Vol. 5. p. 2–41.
18. Hönig Hans G. Konstruktives Übersetzen. (Studien zur Translation 1) Tübingen: Stauffenburg. 1995.
19. House J. Talking to Oneself or Thinking with Others? On Using Different Thinking-aloud Methods in Translation. Fremdsprachen lehren und lernen. 1988. Vol. 17. p. 84–99.
20. Jääskeläinen, R. Think-aloud Protocol Studies into Translation. An Annotated Bibliography. Target. 2002. Vol. 14. №. 1. p. 107–136.
21. Jakobsen A.L. Investigating Expert Translators' Processing Knowledge. In: Dam H.V., Engberg J. & Gerzymisch-Arbogast H. (eds). Knowledge Systems and Translation. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2005. p. 173–189.
22. Krings H.P. Repairing Texts: Empirical Investigations of Machine Translation Post-Editing Processes. Kent (Ohio), London: Kent State Univ. Press, 2001.
23. Künzli A. Translation Revision: A Study of the Performance of 10 Professional Translators Revising a Technical Text. In: Gotti M. & Šarčević S. (eds). Insights into Specialized Translation. Frankfurt/M.: Lang, 2006. p. 195–214.
24. PACTE. Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. Meta 2005. Vol. 50. №. 2. p. 609–619.
25. Pavlović N. The role of collaborative translation protocols (CTPs) in translation studies. Jezikoslovlje. 2013. 14 (2–3). p. 549–563.
26. Risku H. Translatorische Kompetenz: Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit. (Studien zur Translation 5). Tübingen: Stauffenburg, 1998.
27. Shih C.Y. Translators' Revision Processes: Global Revision Approaches and Strategic Revision Behaviours. Unpublished PhD thesis, University of Newcastle upon Tyne, School of Modern Languages, 2006.
28. Sternberg R.J. Cognitive Conceptions of Expertise. In: Feltovich et al. (eds). 1997. 149–162. Sullivan K.P.H. & Lindgren E. (eds). Computer Keystroke Logging and Writing: Methods and Applications. Oxford: Elsevier, 2006.